

ima li uporedna nauka o književnosti sopstvenu teoriju?

(primer: literarni uticaj)

erwin koppen (erwin koppen)

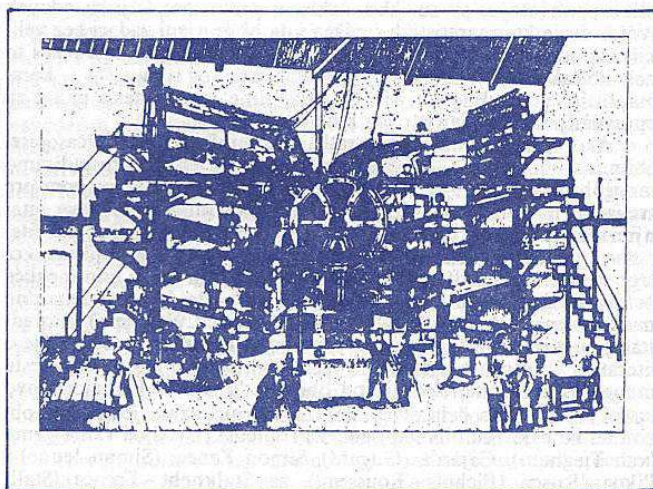
Raspolaže li uporedna nauka o književnosti sopstvenom teorijom? Ovo pitanje ima samo onda smisla ako vodi ka konfrontaciji sa ostalim akademskim disciplinama u čije zadatke takođe spadaju literarno-teorijska pitanja. Ovde bi, pre svega, trebalo spomenuti, kako to i nalaže oficijelan naziv društva, organizatora ovog skupa, opštu nauku o književnosti. Sa njom živi uporedna nauka o književnosti u jednoj vezi, sličnoj braku, i to ne tek od 1969. godine, kada se ovaj gremijum na putu svog sopstvenog imenovanja nazvao »Nemačko društvo za opštu i uporednu nauku o književnosti«. Već je pre mnogo godina Hugo Diserink (Hugo Dyserinck) iz Erlangena primio Venia legendi za »Opštu i uporednu nauku o književnosti«, a od 1964. godine mogu se studirati obe ove discipline, integrisane na odgovarajuće nazvanoj Katedri na Slobodnom univerzitetu u Berlinu. Ovo usko zajedništvo ne bi trebalo da nas zavarava, jer u zajedništvu ova dva partnera – neka mi i ovde bude dozvoljeno poređenje sa brakom – postoji jedna posledica bogata ljupka petite difference. Sigurno je da nije jednostavno odrediti individualnost oba partnera. Oznake »opšta« i »uporedna« nauka o književnosti su čiste etikete iz kojih se ne mogu izvući zaključci o sadržaju disciplina o kojima je ovde reč. U svakom slučaju može se na osnovu postojećih, ali često i kontradiktornih definicija doći do nekih šematskih kontura. Opšta nauka o književnosti – izgleda da se u vezi sa njom postepeno dolazi do konsenzusa – nije ono što je pre 40 godina pod 'litterature generale' podrazumevao Pol van Tigem (Paul van Teggem) – a Simon Žen (Simon Jeune) još danas pod tim nazivom podrazumeva – naime jednu disciplinu koja se bavi onim literarno istorijskim fenomenima koji se ne odnose samo na jednu nacionalnu literaturu, npr. bavljenje romantikom. Ona nije ni nov univerzitetski predmet, 'litterature' kome je Rene Velek (Rene Wellek) težio, nije neka nova sveobuhvatna disciplina koja bi uz istoriju umetnosti i nauke o muzici bila treća umetničko-naučna disciplina. Ovaj naziv se sve više upotrebljava u smislu koji mu je dao Maks Verli (Max Wehrli) u svom istraživačkom izveštaju iz 1949. godine: naime u smislu »teorijskih i metodoloških osnova nauke o književnosti«. Prema tome bila bi to čista tautologija govoriti o »teoriji literature u opštoj nauci o literaturi«, jer je par excellence predmet opšte nauke o književnosti upravo teorija literature.

Stvari drukčije stoje u odnosu na komparatistiku u užem smislu reči. Ona per definitionem nije nauka čiji bi zadatak bio da razvija teorije već je jedna uporedna empirijska disciplina koja treba da raspravlja o manje ili više konkretnih predmetima, naime o istorijskim činjenicama i literarnim tekstovima. Ona bi se dakle, mogla kvalifikovati kao istorijsko-filološka nauka, dok je opšta nauka o književnosti, izgleda, bliža filozofiji, naročito estetici i teoriji nauke nego filologije. Moglo bi nas zavesti kada bismo odnos između opšte i uporedne književnosti definisali prema modelu prirodnih nauka, naime prema odnosu koji postoji između teorijske i primenjene fizike. Opšta nauka o književnosti bi tada prema tome razradivala teorije i metode koje bi onda komparatistika u direktnom radu sa objektom, sa tekstovima, dakle, plodavala.

Jedan takav model bio bi iz više razloga sporan. Tu bi, pre svega, trebalo navesti principijelna razmatranja da se jedna teorija literature samo teško može osloboditi praktičnog kontakta sa tekstovima, isto tako kao što je empirijsko-filološka nauka o književnosti ne bi mogla opstati bez teorije. Ali i iz jednog praktičnog razloga ovakav model izgleda kao čista fikcija. Opšta i uporedna književnost ne postoje usamljene na prostranom akademskom polju, one služe pri sadašnjem stanju stvari de facto samo dopuni i zaokružavanju postojećih univerzitetskih filologa koje na osnovu podele od 19. veka postoje na nemačkim filozofskim fakultetima i visokim školama – i ne samo na nemačkim. Ko danas čuje ili izgovori reči 'nauka o književnosti' ili 'teorija književnosti' najmanje pri tom misli na 'komparatistiku' ili 'opštu nauku o književnosti', već na

romanistiku, anglistiku, slavistiku i u ovoj zemlji naravno, pre svega, na germanistiku. Ovim disciplinama su se i priključili noviji kritičari istraživanja i učenja o nauci o književnosti, liberalni reformatori kao i i revolucionari i to sa posebnom naklonošću i iznenađujućom sigurnošću, pa je razumljivo što su izabrali upravo ove discipline za svoj cilj studija; studije literature i istraživanja o nauci o književnosti predstavljaju, prema tradicionalnoj podeli predmeta, u 95% slučajeva sastavni deo nacionalne filologije, pre svega tako oštro napadane germanistike. Ove filologije, sa germanistikom na čelu, drže lavovski deo učenja i istraživanja u oblasti nauke o književnosti.

Nije retko da teorija književnosti nalazi svoje granice u granicama pojedinih predmeta. Neka to bude demonstrirano jednim starijim primerom koji sam već izneo u jednom drugom kontekstu. Kada je 1927. godine izašao nemački prevod jednog od najvažnijih dela teorije književnosti u ovom veku, *Estetike* od Benedetto Crocea (Benedetto Croce), reagovala je nemačka naučna javnost na to sa oko dva tuceta recenzija, od toga naravno samo sa tri iz pera naučnika koji se bave literaturom. Njihova imena bila su: Viktor Klemperer, Fritz Schalk i Hugo Friedrich, a radilo se o predstavnicima nemačke romantistike. Germanistička recenzija toga dela – da se razumemo: prevedenog na nemački jezik! – nije se pojavila. Uz ovu sliku odgovara još i činjenica da do danas najvažnije nemačke publikacije o Kročevoj teoriji književnosti potiču od romanista, dok se – kako je to opet s pravom i sa žaljenjem konstatovao

Johanes Hezle (Johannes Hosle) – o Kročevoj literarnoj estetici u germanističkim delima literarno teorijskog karaktera uraspravljala, ako uopšte, samo usput i najčešće bez pravog poznavanja predmeta. Akademski podela predmeta se ovde neposredno odražava na literarno-teorijsku diskusiju: u Nemačkoj Kročev kao italijanski autor pripada domenu romanista i, naravno, domenu filozofa. I pošto je svoj značaj prilog teoriji literature dao na jednom području koje u Nemačkoj pretežno spada u domah germanistike, koja opet, sa svoje strane, malo brine za autore koji pišu na stranim jezicima, onda će u Nemačkoj student romanistike pre nešto saznati o Kročevoj teoriji nego student germanistike. Sličan račun bi se do pre kratkog vremena mogao istaviti i za New Criticism ili ruski formalizam o čemu se u Nemačkoj pretežno brinu anglisti odnosno slavisti. I da Đerd Lukač (Lukacz) većinu svojih dela nije napisao na nemačkom jeziku ili ih izdao u prevodima, koje je sam kontrolisao, onda bi čak i marksisti među nemačkim germanistima saznali o njemu samo po čuvenju, a o njemu bi se diskutovalo isključivo u minimalnim seminarima hungarologa.

Moglo bi mi se prebaciti da je ovako skicirana slika isuviše jednostrana, da je germanistička teorija književnosti još pre više godina Poljaka Romana Ingardena ili Čeho-Amerikanca Rene Veleke (Rene Wellek) svesrdno prihvatila i da se, s druge strane, u anglističkim seminarima i kolegijama ponekad čuje ime i nekog germanističkog teoretičara književnosti, kao i da najznačajniji literarno-teorijski časopis u Nemačkoj izdaje jedan romanista. Činjenica postoji pogotovo poslednjih decenija – da nacionalne literarne discipline u literarno-istorijskom pogledu postaju internacionalne. Porast interesovanja za teoriju književnosti i literarno-naučna pitanja metoda dalo je, slično lavini, podstreka i izdavačima da teorijski pripremljenim germanistima ponude sada i ruske formaliste, francuske strukturaliste kao i sociologe i marksističke teoretičare književnosti svih jezika u odličnim prevodima i to često po veoma niskim cenama. Na ponekim univerzitetima spadaju ovi prevodi već u obaveznu literaturu početnih seminara. Svejedno ostaje činjenica da se najveći deo naučno literarnog istraživanja, a time i literarno teorijskog nalazi u rukama pojedinih filologija koje prema manje ili više na-

cionalno literarnim principima njima upravljaju. Ko, dakle, govori o teoriji književnosti u komparatistici, treba da računa sa ovim činjenicama.

Čini mi se da je malo svrsishodno slepo slediti Velekove premissa da može postojati samo jedna jedina opšta teorija književnosti, kao što principijelno postoji samo jedna jedina literatura koja je samo zbog nekog nemilog propusta tvorca ovog sveta nastala na raznim jezicima kod raznih naroda. Podimo čisto pragmatiski od činjenice da, eto, postoje literature na raznim jezicima i da se akademska podela literarno-naučnih disciplina orijentiše na osnovu ovih fakata. U skladu sa tim teorija književnosti se na univerzitetima sveta na različitim katedrama podučava, uči i istražuje: i to pre svega pod zastavom pojedinih filologija, prema kojima komparatistika i (akademski samo slabo zastupljena) opšta nauka o književnosti imaju ujedne discipline quantite negligible.

U sledećem izlaganju potrudimo se da uporedimo ulogu teorije književnosti u nacionalnim filologijama i komparatistike da bismo ih uz pomoć jednog primera mogli nešto bliže odrediti. Pri tom nam je potpuno jasno da jedan tako postavljen cilj, ma koliko on na prvi pogled jednostavno zvučao, ipak vodi na tanak led. Teorija književnosti je, i pored činjenice da više nije sasim mlada disciplina, jer već 80 godina postoji kao akademski predmet, i pored toga još uvek osporavana i napadana, pa nije, kao i komparatistika, bez problema i opasnosti. I to stoga što bi se moglo dokazati da komparatistika u oblasti teorije književnosti i metoda, sadržaja predmeta i ciljeva obuhvata u dlaku isto što i nacionalne filološke discipline obuhvataju, pa su tako, dakle, u pravu oni koji su oduvek tvrdili da je komparatistika suvišna i da bi se njeni zadaci bez velikih napora mogli obraditi u okvirima tradicionalnih predmeta i to nekako čak i usput. Onaj ko – bez obzira sa kog stanovišta – komparatistiku postavlja teorijska pitanja, time istovremeno pita i za opravdanje postojanja ovog faha (predmeta).

Ako pregledamo komparatističke bibliografije i časopise, obime tomova AILC kongresa, bićemo prisiljeni da prostudiramo mnogobrojne skice i priručnike našeg predmeta, pa se pri tom pre svega ne možemo oteti utisku da se komparatisti više bave pitanjima literarne teorije i sa njom usko povezanim područjem literarno – naučnog učenja o metodama nego što to čine njihove kolege sa nacionalno literarnih filologija. Kako bi inače bilo moguće – da posegnemo za poznatim primerom – da *Uvod u uporednu nauku o književnosti* Ulricha Vajšštajna (Ulrich Weisstein) ne predstavlja u suštini ništa drugo do priručnika komparativne teorije o literaturi i učenja o metodama (bez obzira na to što to delo jeste mnogo više i pretencioznije od običnog 'uvoda')? Uostalom, ovo važi i zasva ostala dela ove vrste, izuzimajući samo jedno, bez obzira na kom jeziku bila napisana: za francuski uvod od van Tigema (van Tieghem), Gijarda (Guyard), Simon Ženea, (Simon Jeune) i Piko – Rusoa (Pichois – Rousseau), za Štallkneht – Frenca (Stallknecht – Frenz) i Oldridža (Aldridge), za *Introduction to the Comparative Study of Literature* Holandanina Jan Brand Korstiusa (Jan Brandt Corstius), za *Principios de literatura comparada*, objavljen na španskom jeziku od Čioraneskua (Cioranescu) i za *Principii de literatura comparata* bukureštanskog komparatiste Aleksandra Dime (Alexandru Dima). (Jedino se *Outline of Comparative Literature* od Verner P. Frideriha (Werner P. Freiderich) ne upušta u diskusiju i prikazivanje literarno-teorijskih i metodoloških problema, pa poistovećuje 'Comparative Literature' prilično jednostrano sa istorijom internacionalnih literarnih odnosa.) Globalno bi se moglo reći da u komparatističkim priručnicima dominiraju teorijska i metodološka pitanja. Ako radi poređenja bacimo pogled na odgovarajuće germanističke priručnike i uvode, može se konstatovati da su u njima akcenti u mnogome ravnomernije raspoređeni. U delu *Deutsche Philologie im Auftrieb* odnose samo dve rasprave, od više tuceta, na teorijska pitanja, a *Einführung* od Hans Ota Konradija (Hans Otto Conrady) uzima, doduše, u obzir i teorije i metode rada ali se ne iscrpljuje u tim područjima.

Bilo bi pogrešno izvesti prebrz zaključak na osnovu ovih nalaza, koji su proizašli iz poređenja komparatističkih i germanističkih priručnika, da komparatisti poseduju budniju teorijsku svest i veće metodološko interesovanje od germanista. U germanistici su upravo vođene rasprave – i to danas više nego ikad – oko teorija i metoda i to sa velikim angažovanjem duha, vrednoće, koncentracije i glasno, mada rezultati svega toga jedva opravdavaju taj napor. Ako se sada komparatistika prikazuje – bar u priručnicima – sa više smisla za teoriju, više no što je to stvarno i slučaj, onda je i to na prvi pogled efekat spoljašnjih činjenica, tj. akademske podele predmeta: komparatistika je svuda, a naročito u Nemačkoj, univerziteti predmet čije su katedre uspostavljene u vreme kad su nacionalne filologije već decenijama, a delimično i vekovima, posedovale svoje pravo građanstva. Sve do danas uporedna nauka o književnosti ima komplekse, jer ona u stvari na filozofskim fakultetima igra ulogu 'Zugroasta' kojeg domoroci iskosa pogledaju i čije naseljavanje i pravo egzistencije bi svi u principu rado doveli u pitanje. Ovakva situacija primorava, na neki način, i komparatiste u svim zemljama sveta da stalnim teorijskim naporima i metodološkim re-

fleksijama potvrđuju svoju autonomiju i pravo egzistencije svoje discipline. Bavljenje komparatista literarnom teorijom ima između ostalog – uostalom skoro uvek neizgovorene i često čak nesvesne – apologetske razloge. Ova motivacija može se ljudima sa nepomućenom naučnom etikom učiniti egoistično orijentisanom na sam predmet. Ali ona je u odnosu na situaciju predmeta ipak razumljiva.

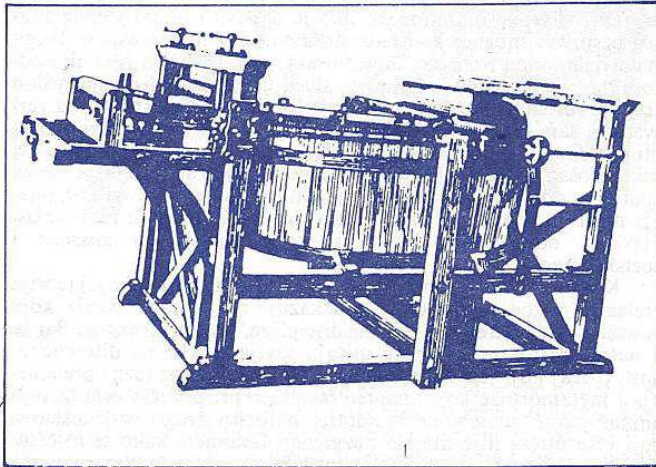
Moja dosadašnja razmatranja dotakla su samo neke opšte aspekte naše teme. Teorija književnosti je, međutim, predmet koji se ne može generalno pretresti a da pri tom povremeno ne postanemo veoma specifični ili paradigmatični u svojim razmatranjima. Pokušao bih da svojim tezama i razmišljanjima o teoriji književnosti u komparatistici i u filološkim disciplinama, uz pomoć jednog detaljno opisanog primera, obezbedim nešto više supstance. Pre svega, hteo bih, potpuno u smislu uobičajene motivacije a uz pomoć toga primera, da postavim pitanje, mora li komparatista u pogledu metodologije u teoriji literature drukčije da se postavi nego na primer romanista ili germanista. Ukratko, ja postavljam sledeće pitanje: postoji li uopšte jedna komparatistička teorija i metodologija koja bi opravdala autonomiju predmeta? Pod tim uglom posmatranja okrenimo se jednom posebnom literarno-teorijskom području, naime teoriji literarnog uticaja.

Šta je literarni uticaj ili da li ga uopšte ima, bilo je to dugo vremena sporno pitanje. To počiva velikim delom na tome što je i pojam i pojava literarnog uticaja kolidirao (ukrštao se) sa omiljenim pojmom u poetici 18. i 19. veka, naime, sa pojmom originalnosti. Strah da bi dokaz o uticaju mogao oštetiti originalnost autora ili osobenost literarnog umetničkog dela, dolazio je uvek do izražaja. Već je Gete (Goethe) ovaj aspekt filološkog nagona za istraživanjem smatrao *veoma smešnim*, pa je za ovaj drastičan sud imao pri ruci isto takvo drastično obrazloženje: »Mogli bismo isto tako jednog dobro uhranjenog čoveka pitati koliko je volova, ovaca i svinja pojeo koji su mu dali snagu za život. (...) Ja Grcima i Francuzima imam mnogo da zahvalim, osećam se izuzetno dužnim Šekspiru, Sternu i Goldsmitu (Goldsmith). Ali time još uvek nisu dokazani izvori moje kulture; takvo dokazivanje bi otišlo u beskonačnost, a ne bi bilo ni neophodno.« – Od otprilike pre pola veka uz ovo bi se mogla dodati još jedna argumentacija, pa se kaže: ko u jednom literarnom delu traži uticaj, taj se bavi nekorisnim, pozitivističkim, davolskim poslom nepotrebnog prikupljanja materijala i taj se tada pokazuje zavisnim od praznog determinizma a la Taine ili od kauzalnog mišljenja prirodnih nauka. Poslužice se formulacijom Emila Štajgera (Staiger) da i ovde »bit i svojstveno dostojanstvo sveta pesništva« loše prolazi. Bez obzira na sve ove prigovore, kao što nam je svima poznato, oduvek se na dnevnom redu svih filoloških disciplina nalazilo istraživanje uticaja, a samo jedan pogled u bibliografije novijeg datuma pokazuje da se to do danas nije ništa izmenilo. Doduše, ne postoji istraživanje uticaja u onom smislu u kome postoji npr. istraživanje Getea, romantike, toposa i dr. To dolazi otuda što ova istraživanja najčešće imaju punktualni karakter i što se ne nadovezuju jedno na drugo, niti su se ta istraživanja spojila u jedan sistem saznanja i rezultata. Ali ako i istraživanje uticaja ostavlja – utisak nesistematičnosti, onda to ima jedan sasvim drugi razlog koji nas u ovom sklopu izlaganja posebno interesuje. Radovi o istraživanju uticaja nisu samo po svojoj tematici heterogeni, njima nedostaje i zajednička teorijska osnovica. Decenijama je istorija književnosti opisivala literarne uticaje i pri tom koristila termine kao što su »uticaj«, »delovanje«, a u novije vreme i »repcija« itd, a da pri tom nije bila svesna teorijskih problema koji pri takvim istraživanjima nastaju. Kao dokaz ove nedostajuće svesti o problemima citiraću literarno-naučne leksikone koji i u najobuhvatnijem predstavniku svoje vrste *Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte* ne kažu baš ništa o pojmovima 'uticaj', 'repcija', 'dejstvo'.

Ono što sam upravo rekao o nedostajućoj teorijskoj bazi za istraživanje uticaja, naravno ne mora da važi i za vreme oko 1900. godine, kada se pojava literarnog uticaja bez teškoća mogla tumačiti kak proces uzora i posledica u smislu prirodnih nauka. Ali nakon što su mislioci, kao što su Dilten (Dilthey) ili Kroče, istraživanju uticaja oduzeli ovu pozitivističku bazu, javljale su se samo pojedinačne misli o tome šta je uticaj zapravo, kako se on može prikazati i za koju svrhu takav dokaz može biti od koristi. Terminološka zbrka, koja se nastavlja i u najnovijim priručnicima, jeste svedok i istovremeno i stalni uzrok ove bespomoćnosti. Tako je oksfordski romanista Gistav Radler (Gustave Rudler) kazakao već kod terminologije, kada je 1923. godine pokušao da teorijski pronikne u problem uticaja. On je u terminu 'influence' – uprkos njegovoj etimologiji – video dejstva koja proizlaze od jednog pesnika, dok je prihvaćene literarne uticaje nazvao 'sources'. Oskar Valcel (Walzel) je 1929. godine, u skladu sa opštom i sadašnjom naučnom jezičkom upotrebom, uticaj smatrao procesom jedne individualne recepcije, dok je deset godina kasnije Julius Petersen uticaj tumačio kao unutrašnju biografiju jednog pesnika, kao jedan pored mnogih drugih biografskih faktora, kao što su utisci iz detinjstva i prirode, škole i fakulteta, korišćenja biblioteke i posedovanja knjiga. Takva

odstupanja u upotrebi termina predstavljala su kočnicu za sistemsko teorijsko određivanje literarnog uticaja. Uz to javljale su se i teškoće vanliterarne prirode. Na njih je ukazao 1930. godine Arturo Farinella (Farinelli) u svom radu »Gli influssi letterari e l'insuperbire delle nazioni«¹¹ koji ima više upozoravajuće – politički no teorijski karakter. Italijanski hispanista, germanista i komparatista postavlja se u toj raspravi protiv težnje da se od istraživanja uticaja napravi pitanje nacionalnog prestiža, a iz kvantiteta prenetih i primljenih uticaja izvede zaključak o potenciji odnosno siromaštvu određene nacionalne literature. Jedno takvo upozorenje je možda i bilo opravdano, jer i danas još postoje akademski čuvari određenih nacionalnih literatura, koji prenete uticaje vide kao literarne simbole statusa, a primljene smatraju zlokočnim, pa po mogućnosti pokušavaju i da ih negiraju.

Svi dosad spomenuti naponi pokazali su se iz različitih razloga malo podesnim da se pojmu literarnog uticaja stvore nešto čvršće teorijske konture. Još oko 1950. godine pruža nam se paradoksalna slika jedne veoma produktivne istraživačke grane čiji predmet, metodi, ciljevi i korisni efekti još nisu bili podvrgnuti pravom teorijskom ispitivanju. U međuvremenu je takav ispit obavljen i to u okviru jedne opsežne teorijske debate koja je u vezi sa pojmom i biti literarnog uticaja vodena u Sjedinjenim Američkim Državama... Vreme (od 1950. do oko 1965) i mesto (SAD) ove debate nisu nikakva slučajnost: to je zemlja i to je vreme kada se teorija književnosti Rene Veleka znatnom brzinom i intenzitetom proširila i postala dominirajuće učenje. Osnovne koncepcije ove teorije po kojoj je literarno umetničko delo jedan autonoman »sistem normi idealnih pojmova koji su intersubjektivni«¹², čemu može da udovolji samo jedan »intrinsic approach« (unutrašnji prilaz), tj. jedno istraživanje normi, struktura i pojmova imanentnih delu, odnosila se direktno na teoriju ali i na praktično istraživanje literarnog uticaja. Jer unutar Velekovog teorijskog modela spadao je literarni uticaj bez sumnje u one fenomene koji važe kao »extrinsic« (spoljašnji), tj. kao pojava koja ponekad može da doprinese objašnjenju šta literatura znači i šta predstavlja, ali je ona inače bez nekog većeg zna-

čaja. Istraživanje uticaja se, dakle, našlo u poziciji da bude blagonaklono podnošeno, ali zato ipak saterano na ivicu istraživanja i deklarirano kao sektor vanliterarnih metoda; stoga je istraživanje literarnog uticaja bilo prinuđeno da se teorijskim razmišljanjima kvalifikuje kao, i sada kao i pre, plodan izdanak nauke o književnosti. Ne može biti zadatak ovog referata da do poslednjeg detalja prikaže argumentacije i rezultate ove debate.¹³ U svakom slučaju mogu danas studenti i naučnici, koji žele da se pozabave studijama uticaja, krenuti sa drugih teorijskih pretpostavki nego što je to bilo moguće pre otprilike 20 godina. Ovu teorijsku bazu možemo velikim delo zahvaliti komparatistici – a to je posebno značajno. Tačnije rečeno: debatu su pretežno vodili komparatisti ili su rasprave objavljivane u specijalnim komparatističkim publikacijama kao što su *Yearbook of Comparative Literature* ili *Comparative Literature Studies*. Isto tako obrađuju i diskutuju pitanje literarnog uticaja i francuski uvodi u komparatistiku od Pišoa (Pichois) i Rusoa (Rousseau) kao i od Simona Zenea (Jeune).

Kao rezultat debate treba, pre svega, navesti sledeće: izgleda da je ustanovljen određeni konsenzus u pogledu terminologije i razgraničavanja pojave uticaja u odnosu na srodne fenomene. Tako smo danas prilično usaglašeni u mišljenju da sve pojave koje proizlaze iz uticaja jednog autora ili dela nisu identične sa literarnim uticajem, oni u svakom slučaju predstavljaju njegov supstrat. Smatra se da bi naslove knjiga kao što su *L'influence de Zola en Allemagne* ili čak *Der Einfluss der englischen Literatur auf die deutsche* (Uticaj engleske književnosti na nemačku) trebalo izbegavati, jer se u tim slučajevima radi o pojavama koje se bolje označavaju nazivima 're-

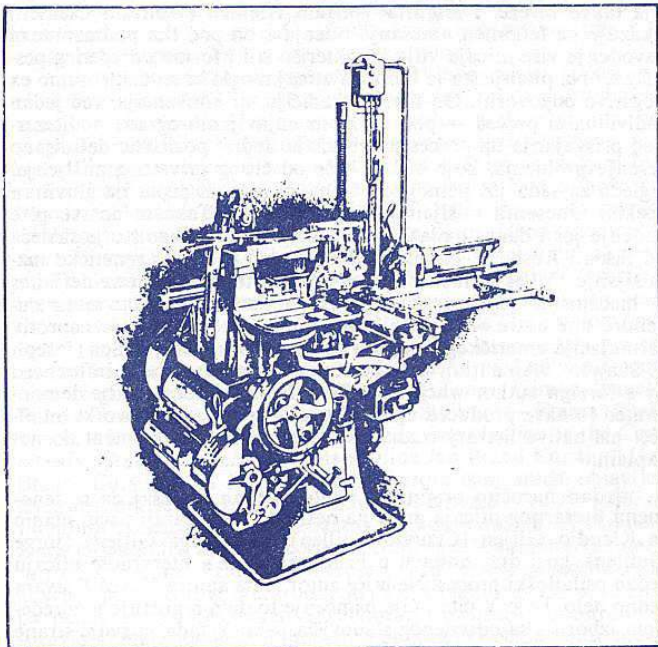
cepcija' ili 'odjeci?', pri čemu u nemačkom jeziku postoji još i oznaka 'Wirkung' (delovanje/dejstvo). Uostalom, svaki od ova tri termina, pre svega, termin 'repcija', zaslužuje specijalno teorijsko razjašnjenje koje bi prešlo okvire ovoga rada. U svakom slučaju, u istraživanju se javlja jasna tendencija da se reč 'uticaj' primeni samo na individualni proces uticaja jednog dela ili pesnika na nekog drugog pesnika ili delo. Individualni karakter ovog procesa nalaze takođe da se literarni uticaji ne nalaze i tamo gde se radi o podražavanju ili tradiciji. Podržavanje je svesna reprodukcija određenih literarnih uzora čiji uticaj po pravilu ni u kom slučaju nije stvoren imitiranjem datih prototipova, a često je i potpuno nesvesno. Literarne tradicije su na neki način uticaji – petrefakti (okamenjene, ustaljene forme), često različite starosti, koji se prenose sa generacije na generaciju, pa stoga i imaju kolektivan karakter. To važi npr. za petrarkizam 16. i 17. veka koji ne predstavlja sumu bezbrojnih individualnih uticaja Petrarke, već literarni sistem erotskih metafora i slika koje su postale na osnovu konvencije i tradicije, a koje se orijentišu oko Petrarke. Ali i kod uticaja u užem smislu, tj. kod jednog individualnog procesa repcije ima taj individualni karakter svoje granice, jer jedan uticaj retko dolazi sam. Ovu očitu činjenicu je za teoriju literarnog uticaja načinio plodnom literarni estetičar Ihab H. Hasan (Hassan).¹⁴ On u svakom pojedinačnom uticaju vidi samo jedan elemenat jednog celog sklopa literarnih i naravno i vanliterarnih uticaja koji proizilaze delimično iz literarne tradicije i konvencije, a delimično i iz individualne sklonosti i odlika. U svakom slučaju, u praksi bi jedno takvo brižljivo razmišljanje i analitički prikaz jedne mreže uticaja, koja nevidljivo prekriva svako delo svetske književnosti, bilo jedva primenljivo; ipak se čini važnim da istraživač pojedinih uticaja bude stalno svestan postojanja takve mreže. I anglista Wolfram Klemen (Wolfram Clemen) ukazuje na fenomen »mešanja uticaja«; on pod tim podrazumeva »svodenje više uticaja koje karakterišu stil i formu određenog pesnika.«¹⁵ Na pitanje šta je literarni uticaj moglo bi se, dakle, samo ex negativo odgovoriti. On nije ni tradicija, ni konvencija, već jedan individualni proces – pod uslovom najavljenih ograda – literarnog prisvajanja uz proces preobražaja. Jedno pozitivno definisano rešenje problema, koje bi bilo više od čistog privatnog mišljenja, izgleda za sada još nemoguće. U nauci se vodi diskusija gluvih, a spektar iznesenih mišljenja je veoma širok. Tako se na sveopšte čuđenje još i danas nailazi na definicije koje – kao što je sledeća od Pišoa i Rusoa – otkrivaju antikvirano kauzalno-genetičko razmišljanje: »Les influences proprement dites peuvent etre definiées le mecanisme subtil et mysterieux par lequel une oeuvre en engendre une autre.« Korisna, mada bezbojna pokazuje se naprotiv formulacija američkog slaviste i komparatiste Jozefa T. Šoa (Joseph T. Shaw):¹⁶ »An author may be considered to have been influenced by a foreign author when something from without can be demonstrated to have produced upon him and/or his artistic works an effect his native literary tradition and personal development do not explain.«

Jedan naročito originalan i interesantan pokušaj da se fenomenu literarnog uticaja pride na nešto diferenciraniji način učinio je Klaudio Giljen (Claudio Guillen).¹⁷ Sin Jorga Giljena (Jorge Guillen), koji drži nastavu u Prinstonu, vidi u literarnom uticaju jedan psihološki proces: Ne utiče autor X na autora Y, već X stvara jedno delo, koje Y čita i čije pamćenje to delo registruje u određenom izboru i sa određenog stanovišta. Ako Y tada sa svoje strane napiše jedno delo, onda se svesno ili nesvesno, u toku stvaralačkog rada aktiviraju ovi fragmenti pamćenja i prelaze u delo koje nastaje.

Na pitanje šta je literarni uticaj do danas, naravno, još nije dat teorijski i nedvosmislen odgovor. Međutim, možemo da se pomirimo sa tim da je literarni uticaj rahabilitovan, bez obzira na činjenicu što su interpetri imanentnosti literarnog dela kao i zakleti Kročisti ili Velekijanci negirali literarni uticaj. Danas smo jedinstveni u pogledu cilja i heuristične vrednosti istraživanja literarnog uticaja. I staro sporno pitanje, dali dokazivanje literarnog uticaja remeti ili čak uništava utisak o osobnosti i jedinstvu umetničkog dela, izgleda da je sa izvesnom elegancijom rešeno. Prema Opinju communis (opštem mišljenju), koje je i moje, istraživanje uticaja ne može da se svede samo na dokazivanje izvora i uzora. Naravno da se ne možemo odreći tog dokazivanja, ali ono ima samo karakter jedne neophodne predradnje. Na kraju krajeva važno je samo da se pokaže šta je recipirajući autor učinio sa svojim uzorom, kako ga je preinačio i podredio svojim sopstvenim umetničkim intencijama kao i kakve je nove poetske funkcije podario delu. »Iza Euforiona (Euphorion) stoji lik lorda Bajrona (Byron)« – jedna takva konstatacija bila bi pre 70 godina dovoljna za uspostavljanje opšteg hermeneutičkog zadovoljstva. Danas bi ona bila samo polazna tačka za nova pitanja, kao što su pitanja o značaju ove bajronske reminiscencije u opštem kontekstu sklopa slika i ideja koje nosi II deo *Fausta*. Ako je krajem 19. veka u istraživanju uticaja u prvom planu bilo otkrivanje partnera koji utiče – istraživači su bili ponosni kada bi pronašli uzrok nekog dejstva – onda smo danas saglasni u

jednom da se istraživanja moraju koncentrisati na onaj deo koji prima uticaj.

Toliko o teoriji literarnog uticaja. Vratimo se početnom razmatranju i postavimo pitanje: Postoji li jedna specijalna komparatistička teorija literature ili ne? Odgovor na osnovu našeg dosadašnjeg nalaza može biti samo negativan. Sve što sam izneo o teoriji literarnog uticaja, sva ta ograničenja, opravdanja, teze i teorije, upotrebljive ili ne, da li na čvrstim ili staklenim nogama, sve to su razvili komparatisti ili je objavljeno u specijalnim komparatističkim studijama, ali specijalno 'komparatistički' sve to ipak nije. Nije stoga što su svi ti rezultati istraživanja primenljivi i na uticaje koji se odigravaju i u okvirima jedne nacionalne literature, isto tako kao i na one koji prelaze granice nacionalne literature. Zar nije preteran zahtev, mogli bismo se upitati, kada Ulrich Wajšštajn (Ulrich Weisstein) literarni uticaj označava sa »ključnim pojmom uporedne nauke o književnosti«²¹ Zar naprotiv nije tako da je uporedna nauka o književnosti na jednom istraživačkom području, koje smatra izričito svojim domenom, u teorijskom pogledu identična sa tradicionalnom filologijom? Zar Rene Velek nije u pravu kada 1953. godine u *Yearbook of Comparative Literature* kaže sledeće:²² »There is no methodological distinction between a study of the influence of Ibsen on Shaw and of the study of the influence of Wordsworth on Shelley«, ili treba li se priključiti Haskelu M. Bloku (Haskell M. Block) koji pet godina kasnije u očitom opozivu štampa sledeće redove:²³ »There is a tremendous difference between the study of – let us say – the influence of Ibsen on Shaw from a comparative standpoint and a study of the influence of Wordsworth on Shelley wholly from the standpoint of the student of English literature.«

Ali pre no što mi donesemo svoju odluku, hteli bismo ukazati na to da se u oba poslednja citata ne radi o jednoj čistoj teoriji literarnog uticaja već o metodskim pitanjima istraživanja. Teorija književnosti, naime, nije – da podsetimo samo na jednu poznatu istinu – čista igra staklenim perlicama koju igramo radi uživanja u apstrakcijama, dedukciji i spekulaciji, ona postaje tek tada interesantna kada je možemo primeniti, kada prelazi u metodologiju, pa i istraživaču kao i studentu pokaže kako može da savlada svoj predmet, koja predmetu mora da postavi pitanja i sa kojim sredstvima mora da radi da bi dobio odgovore na postavljena pitanja.

Ako smo na primeru literarnog uticaja dokazali da ne postoji nešto što bi bilo komparatistička teorija literature, onda to važi samo tada ako teoriju shvatimo kao igru staklenim perlama sa čistim apstrakcijama, stvaranjem pojmova i definicija. U ovom carstvu čiste ideje Rene Velek je besumnje u pravu kada kaže da postoji samo jedna teorija književnosti kao što postoji samo jedna literatura – čime on uostalom izvlači pod nogama ne samo komparatistici već i anglistici, germanistici i svim drugim nacionalnim filologijama, tj. on stavlja u pitanje njihovu egzistenciju. Ali da li se teze jedne tako shvaćene teorije književnosti pokazuju još i onda upotrebljive, kada se o tome radi da se iz njih izvuku metodološke konzekvence? Vratimo se još jednom našem primeru. Haskell M. Blok označava metodološku razliku između komparatističke studije o uticaju i monoliterarne studije o uticaju kao »tremendous«. Upotreba ovog prideva čini se na prvi pogled isuviše polemičnom da bi se mogla objektivno opravdati. I razlozi koje Blok u nastavku

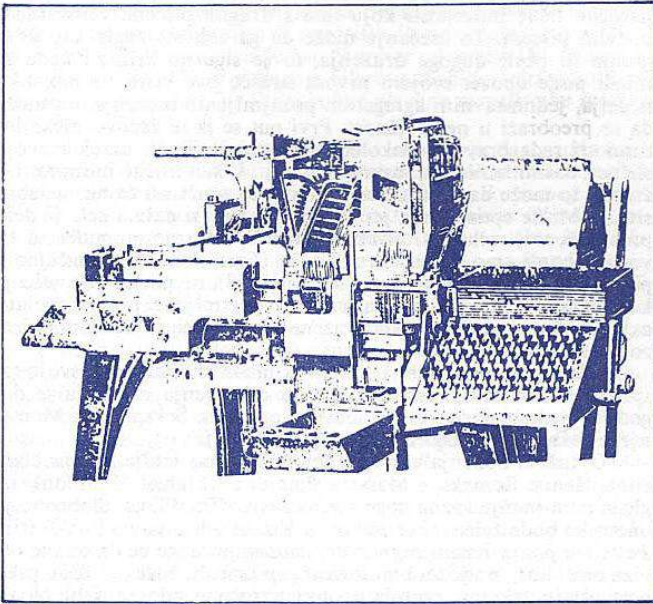
navodi u odbranu svoje teze, naime da se komparatističko istraživanje uticaja u odnosu na nacionalno odlikuje većim »comprehensiveness of insight« i posebnim »richness of implication« jesu prilično magloviti. Uostalom ne bi trebalo da ijedan komparatista osobenost svega predmeta i svoje metode nasuprot drugim filološko literarnim pokušajima da dokaže i očuva na taj način što će nastupiti sa navodno većim kvantitetom obrađene građe. Jer ta građa nije opsežnija, ona se samo na drugi način raspoređuje. Uz ovu ogradu ja bih se ipak priključio Blokovoј tezi, tj. i ja smatram da se komparatističko istraživanje uticaja metodski i po nekom pogledu razlikuje od izolovanih geramnističkih ili anglističkih istraživanja uticaja.

Ovu postulaciju demonstrirao bih jednim primerom i u ovu svrhu dozvoljavam sebi jednu apsurdnu hipotezu. Pretpostavimo da je Kalderon (Calderon) bio nemački autor i da je jedan germanista pokušao da ispita uticaj ovog značajnog »Nemačkog« dramatičara na Getea. On bi, pre svega prvo pokušao da taj uticaj dokaže filološkim putem, pa bi mogao konstatovati da je Gete dobro poznao Kalderonova dela, da ga u svojim pismima, razgovorima, anamima i sl. spominje da je čak napisao i jedan mali rad o njemu. Sa ove baze mogao bi tada naš imaginarni istraživač bez velikih teškoća da pristupi istraživanju pitanja koju ulogu je Kalderon igrao u razmišljanjima i radu Getea, pri čemu bi on – uzimajući u obzir savremenu situaciju u teorijskoj diskusiji – ovaj uticaj tumačio kao proces duhovnog i literarnog prihvatanja i preobražaja (metamorfoze). Ali pošto Gete Kalderona nije upoznao kao nemačkog već kao španskog autora, istraživač će naići na teškoće o kojima u čistoj teoriji nije bilo reči. Već je samo dokazivanje poznavanja Kalderona od strane Getea puno metodskih zamki. Jer istraživaču se postavlja banalno, ali ipak veoma važno sudbonosno pitanje u vezi sa korišćenim tekstom i to sa još važnijom nužnošću nego što se to pitanje postavljalo u filološkim, tako budnim i brižljivim disciplinama kao što su klasična filologija i starija germanistika. Ali tamo gde filolozi traže rukopise i edicije, komparatistički istraživač uticaja po pravilu traži prevode. Gete npr. Kalderona nije čitao na španskom originalu već u prevodima različitog porekla i različitog kvaliteta. Pitanje kvaliteta ovih tekstova je od bitnog značaja. Jezik je sredstvo svake literature, pa ako je dejstvo i uticaj jednog stranog pesništva moguće konstatovati samo uz pomoć »zastupničkog« materijala, onda treba taj supstituirani tekst brižljivo ispitati u odnosu na njegov kvalitet. U našem slučaju važno je slediti još jedan drugi problem. Na jednog nemačkog Kalderona Gete bi veoma verovatno i sam naišao, a na španskog bi ga morao neko drugi upozoriti, jer Geteu iberijski svet nije bio naročito blizak. Od koga je, dakle, došao taj poticaj? Da li je on bio i toliko snažan da je Getea uputio na određeni pravac? Tek nakon razjašnjavanja svih tih pitanja moći će da krene istraživanje o Geteu i Kalderonu radi razjašnjavanja odlučujućeg problema, naime, problema misaone i poetske integracije.

Kada se, dakle, jednom prekorači kritička tačka u kojoj teorija prelazi u metodologiju, onda se pokazuje da je jedna teorija, koja bi važila za sve literarno-naučne discipline, čista apstrakcija. Bar se u našem primeru literarnog uticaja javlja ova jasna diferenciranost. Uticaj koji jedan strani autor vrši prolazi kroz razna prelamanja i metamorfoze koji unapred otpadaju pri proučavanju uticaja unutar jedne nacionalne literature; naročito drugi jezik tekstova koji vrše uticaj nije nimalo nuzgredan fenomen, kako se to često misli, ta činjenica je od bitnog značaja za problem literarnog uticaja. Jednostavan i direktan jezički prilaz tekstu u okviru jedne nacionalne literature razumljiv je sam po sebi, ali kada se radi o tekstu na stranom jeziku, taj direktan prilaz postoji samo u retkim slučajevima i to onda kada autor tako vlada stranim jezikom da tekst ne prevodi samo kao učenik, već da ga tačno i bez grešaka čita i razume kao i da ume da proceni i oceni njegove stilske kvalitete i da oseti i najfinije nijanse. Ali i u takvim slučajevima komparatist mora da reši poseban zadatak: on, naime, mora da dokaže takvo vladanje jezikom. On se ni u kom slučaju ne može osloniti na ono što je o tome čuo ili od drugih saznao, kao što to čine poneki istoričari literature. Geteovo poznavanje italijanskog jezika bilo je isto tako nepotpuno kao i znanje francuskog jezika Tomasa Mana (Thomas Mann). U većini slučajeva, međutim, ne postoji poznavanje stranog jezika ili je tako minimalno da tekst na stranom jeziku ne predstavlja osnovu za proces literarnog uticaja, u većini slučajeva radi se o prevodu. Komparatista treba ovaj prevod ne samo da pronade već i da prouči u kojoj meri on u jezičkom i estetskom pogledu odstupa od originala. Često se pokažu navodni uticaji originala kao uticaji jezičkih osobenosti prevoda. Svejck (Scweyk) Bertolda Brehta (Bertolt Brecht) isto toliko je pod uticajem Jaroslava Haška kao i pod uticajem prevodioca Grete Rajner (Reiner). Ona je tek pomogla Haškovom Svejku, koji u originalu, naravno, govori češki, da dođe do onog neponovljivog češko-kakanskog pseudodijalekta koji je karakterističan za Brehtovog Svejka. Čak i u pogledu problema, koji očitoma nemaju ničeg zajedničkog sa stilskim oblikom jednog literarnog dela (kompozicija, obeležje literarnog roda, tipični karakteri i sl.), analiza prevoda nije izlišna: poznato je da je u sva vremena bilo prevodilaca koji se ni u kom slučaju nisu zadovo-

ljavali time da njima poveren tekst čestito prevedu na drugi jezik, već su original ili skraćivali ili širili, po sopstvenom ukusu opisno prevodili, scene i odeljke pomerali, likove opremali potpuno novim karakteristikama i dr, ukratko, činili su sve ono što je i danas u filmskoj industriji pri sinhronizaciji teksta potpuno uobičajeno.

Inače komparatističkom istraživanju uticaja ne određuje samo problem prevodjenja posebno mesto. Mnogo češće se u literarnom životu jedne homogene jezičke zajednice internacionalni literarni kontakt, slika jednog autora i njegovog dela fiksira putem takozvanog medijatora (posrednika), putem jednog kritičara, pa se time uticaj često predprogramira. U nemačkoj se Kalderon decenijama čitao očima braće Slegel (Schlegel), u Francuskoj autori klasike i romantike kroz naočari madam de Stal (Stael). Konačno treba ukazati na još jednu pojavu koja na žalost izmiče objektivnom naučnom posmatranju i teorijskom stvaranju pojmova, ali koja ne određuje u manjoj meri komparatističko istraživanje uticaja. Ja bih tu pojavu zasad opisao kao jednu neobaveznu formulu draži i izuzetnosti nečega stranog. U komparatistici postoji još i danas ostatak iz onih dana kada se ova disciplina smatrala protusnagom jednog tada još zaraznog filološkog nacionalizma, to je tendencija ka kosmopolitizmu, ka brisanju i ignorisanju razlika između nacionalnih literatura. U međuvremenu ne može se ni kosmopolitički orijentisan komparatista odreći shvatanja da u literaturi ne dolazi do reči je-

dan apstraktan homo scribens, već pripadnik određene nacije kojoj on manje ili više duguje svoje navike razmišljanja i življenja, kao i političku, duhovnu i literarnu tradiciju i konvencije. Svetska književnost je puna, dakle, različitih nacionalnih boja i često je upravo taj nacionalni kolorit presudan što određeni autor i njegovo delo postaju publici i pesničkim kolegama u inostranstvu interesantni i privlačni. Jedva se može osporiti da je npr. engleski 'appeal' jednog Šekspira bio od velikog značaja za njegov literarni uticaj na Sturm i Drang (Sturm und Drang) kao i na romantičare. Tako su i Hajne (Heine), Hofman (Hoffmann) i Vagner (Wagner) između ostalog i stoga tako snažno uticali na francusku lietaraturu 19. veka što su u Francuskoj nalazili da su oni tako fascinirajuće 'nemački'.

Na primeru literarnog uticaja i njegovog istraživanja može se, dakle, dokazati da komparatistika, doduše, nema svoju sopstvenu lietararnu teoriju, ali da raspolaže sopstvenom metodologijom ili – ako hoćete – sopstvenom heuristikom. Usporedno istraživanje uticaja ide sopstvenim putevima sa sopstvenim ciljem. Taj put – a to je važna karakteristika – vodi preko jezičkih granica koje rastavljaju literature sveta i koje se ne mogu ni anulirati ni diskutijama odstraniti. Taj put vodi i preko granica koje manje razdvajaju, ali koje ipak nisu manje upadljive, to su granice koje postoje između nacija kao političkih i kulturnih zajednica, a koje se verovatno neće moći izbrisati ni budućim političkim ili društvenim prevatima.

Sve to važi, pre svega, samo za ovaj odabrani primer literarnog uticaja. Da li se može izvesti sličan račun i za ostala područja teorije literature i literarno-naučne metodike, npr. za teoriju književnih rodova ili za literarno-naučnu hermeneutiku, nije sigurno, može se, međutim, hipotetički pretpostaviti. Rezimirajući možemo formulisati da, istina, ne postoji 'čista' komparatistička teorija literature, ali zato postoji jedna specifično komparatistička metodologija istraživanja.

Pokušajmo sada da na osnovu ove teze utvrdimo ulogu teorije literature u opštoj nauci o književnosti, u komparatistici i u monoliterarnim disciplinama. Za opštu nauku o književnosti nisu se iskristalisali neki novi aspekti. Njen pravi predmet proučavanja je teorija književnosti i literarno-naučna heuristika; ona ima utoliko jak afinitet za komparatistiku zato što se njene refleksije i dedukcije jedva mogu sprovesti na bazi jedne literature. – I obrnuto, nešto komplikovaniji su odnosi komparatistike prema teoriji književnosti. Usporedna nauka o književnosti, iako po poreklu istorijsko-filološka nauka, posvećuje se sa svoje strane svojim interesovanjima i intenzitetom teorijskim i heurističkim pitanjima. Ona, to, pre svega, čini stoga što stanje razvoja teorije i metodologije predstavlja merilo za naučnu pouzdanost rezultata koje jedna disciplina može da prikaže. Ona to čini istovremeno i stoga da bi teorijski i heuristički učvrstila autonomiju komparatistike, pod uslovom da ona ne teži, kao što to čini jedna komparatistička škola u SAD, ka konačnom brisanju granica između svih literarno-naučnih disciplina pa time kreće putem koji, kako ja mislim, pravo vodi u ničiju naučnu zemlju, zanemarujući sve postojeće realnosti. Facit: teorija književnosti u komparatistici i teorija književnosti u nacionalno-literarnim predmetima su, doduše, u apstraktnom smislu identične, ali ta se identičnost pokazuje lažnom kada se sa teorije pređe u metodologiju. I na kraju da ukažemo i na to da postoje određena literarno-teorijska pitanja koja se mogu rešiti samo sredstvima usporedne heuristike, dok bi u istom slučaju predstavnik jednog monoliterarnog načina istraživanja morao da položi oružje. Ovamo naravno eo ipso spada i teorija prevodjenja, ali i npr. određeni aspekti literarnog vrednovanja, pa čak – što može iznenaditi – i pojedinačni problemi literarne sociologije. Jedan anglista koji se bavi teorijskim aspektima stvaranja literarnih grupa i škola – slučaj nije izmišljen – prisiljen je da na osnovu svog predmeta istraživanja komparatistički priđe problemu, pošto bi teorija stvaranja literarnih grupa, koja bi se oslanjala samo na odgovarajuće pojave literature napisane na engleskom jeziku, sigurno postavila pogrešne akcente na tu pojavu.

Komparatistika poseduje, dakle u okviru različitih filološko-literarnih disciplina svoj sopstveni i nezamisljivi profil. Ali ona će taj profil moći samo onda sačuvati, ako sebi srodne discipline uvek podseti na to da ona ne može biti univerzalna literarna nauka – i u odnosu na teoriju književnosti i na metodologiju nauke o literaturi. Komparatisti ne priliči da bude u svakoj čorbi mirodija. Usporedna nauka o literaturi nije suma filoloških nauka, ona preuzima samo one sektore u kojima se presecaju krugovi tih filologija. Ultra posse nemo obligatur.

1. Simon Jeune: *Litt. generale et litt. comp. – Essai d'orientation*. Paris 1968. 11 ff.
2. Velek je ovu ideju preuzeo od Alberta Tiboa? (Thibaudet) i zastupao je više puta sa različite kritičke distance: up. npr. *The Concept of Comp. Lit.*, u: *Yearb. Comp. Lit.* 2 (1953), 1–5, naročito završni pasus.
3. *Allgemeine Lit. wiss.*, Bern 1951, 4.
4. Erwin Koppen: *Benedetto Croce als Theoretiker der Dichtungskritik und Lit. gesch.*, u: *Die Neueren Sprachen*, Jg. 1963, 295 f.
5. Predgovor za: Benedetto Croce: *Die Dichtung*, preveo Wolfgang Eitel. Tubingen 1970, str. XII.
6. Johann Peter Eckermann: *Gesprache mit Goethe in den letzten Jahren seines Lebens*, hg. v. Ernst Beutler, Zurich 1948 (= Gedenkausg. von Goethes Werken, Bd. XXIV), 300 f. (razgovor od 16. 12. 1828).
7. *Die Kunst der Interpretation*, Zurich 1955, 10.
8. Up odgovarajući odeljak u: *Les techniques de la critique et de l'hist. litt. en litt. française moderne*, Oxford 1923.
9. *Gehalt und Gestalt im Kunstwerk des Dichters*, Wildpart-Potsdam 1929, 46 ff.
10. *Die Wiss. von der Dichtung – System und Methodenlehre der Lit. wiss.*, Berlin 1944, odeljak »Anpassung und Beeinflussung«, 322–336.
11. Objavljeni u: *Melanges d'hist. litt. generale et comp. offerts a Fernand Baldensperger*, Paris 1930, I 271–290.
12. Rene Wellek – Austin Warren: *Theorie der Lit.*, Darmstadt 1959, 174.
13. O ovoj debati opširno izveštava Ulrich Weisstein u svom *Einführung in die Vgl. Lit. wiss.*, Stuttgart 1968, Glava III.
14. Jeune c. d. (up. napomenu 1) 27 ff (veoma širok pojam uticaja koji obuhvata čak i »images«). – Claude Pichois – Andre M. Rousseau: *La litt. comp.*, Paris 1967, 73 ff.
15. *The Problem of Influence in Lit. Hist. – Notes toward a Definition*, u: *American Journal of Aesthetics and Art Criticism* 14 (1955), 66–76.
16. Was ist lit. Einfluss? u: *Neusprachliche Mitteilungen aus Wiss. und Praxis* 22 (1969), 139 ff.
17. C. d. (napomena 14), 75.
18. Joseph T. Shaw: *Lit. Indebtedness and Comp. Lit. Studies*, u: Newton P. Stallknecht – Horst Frenz (Hg.): *Comp. Lit. – Method and Perspektive*, Carbondale 1961, 65.
19. *Lit. como sistema. Sobre fuentes, influencias y valores literarios*, u: *Filologia Romanza* 4 (1957), 1–29. Isti autor: *The Aesthetics of Influence*, St. in *Comp. Lit.*, u: *Comp. Lit. – Proc. of the Second Congress of the ICLA*, ed. by Werner P. Friederich, Chapel Hill 1959, I, 175–192.
20. C. d. (up. napomenu 13) 88.
21. *The Concept of Comp. Lit.*, u: *Yearb. Comp. Lit.* 2 (1953), 1 f.
22. *The Concept of Influence in Comp. Lit.*, u: *Yearb. Comp. Lit.* 7 (1958), 35.
23. Jedan sličan postupak nalazimo kod Swana L. Hardy-a: *Goethe, Calderon und die romantische Theorie des Dramas*, Heidelberg 1965.

Tekst je preveden iz: H. Rudiger (izd.), *O teoriji usporedne nauke o književnosti*, Walter de Gruyter, Berlin – New York 1971.

sa nemačkog:
Pavica MRAZOVIC